Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi
Third Sector Social Economic Review
55(1) 2020 1-19
doi: 10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.20.01.1266

Araştırma Makalesi

Ortadoğu' da Yaşanan Rejim Değişikliklerinin Türkiye ve Dünya Ekonomisine Yansımaları

The Effects of Regime Change in the Middle East on Turkey and World Economy

Filiz Teker CENGİZ	**Özge AYNAGÖZ ÇAKMAK**
Tapu ve Kadastro Uzman Yardımcısı	Ankara Hacıbayram Veli Üniversitesi
Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Ankara	İktisadi İdari Bilimler Fakültesi,
slymnflzcngz@gmail.com	İktisat Bölümü,
https://orcid.org/0000-0002-7021-2493	Beşevler/Ankara
	ozge.aynagoz@hbv.edu.tr
	https://orcid.org/ 0000-0002-8489-0682

Makale Gönderme Tarihi	**Revizyon Tarihi**	**Kabul Tarihi**
04.12.2019	16.12.2019	12.01.2020

Öz

Ortadoğu, farklı kültür ve medeniyetlere ev sahipliği yapmış olması, önemli ticaret yolları üzerinde bulunması ve stratejik konumu nedeniyle tarih boyunca önemli bir bölge olarak addolunmuştur. 19. yüzyılın sonlarına doğru petrolün devletlerin politik ve ekonomik alanlarında etkin bir biçimde kullanılmaya başlaması ve Ortadoğu'nun petrol rezervleri bakımından oldukça zengin bir bölge olması, bu coğrafyanın önemini büyük ölçüde artırmıştır. Bu nedenle özellikle 19. yüzyıldan sonra bölge, dünyada ekonomik ve politik güç elde etmek isteyen ülkelerin hedefi haline gelmiş, kimi zaman bu bölgede bulunan ülkelerde yaşanan iç çatışmalardan kimi zaman ise bu ülkelerdeki yönetimlerin değişmesinden yararlanarak hedeflerini gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bu bölgede yer alan İran İslam Cumhuriyeti, Mısır ve Libya'da farklı dönemlerde yaşanan rejim değişiklikleri ülkelerin dış politikası ve ekonomik yapısında önemli değişiklikler yaratmıştır. Çalışmada bu ülkelerde yaşanan rejim değişiklikleri ve bu değişikliklerin 2008-2017 yılları arasında hem ülke ekonomisine hem de Türkiye ve dünya ekonomisine etkileri, söz konusu ülkelere ait temel ekonomik göstergeler değerlendirilerek analiz edilmiştir. Analiz sonucu petrol zengini olan İran ve Libya'da yaşanan rejim değişikliğinin önemli ekonomik etkiler yarattığı görülmüştür. Mısır'da yaşanan yönetim değişikliklerinin ise siyasi etkilerinin ekonomik etkilerinden daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Rejim değişikliği, Ortadoğu, ekonomi.*

Abstract

The Middle East has been regarded as an important region throughout the history due to its hosting of different cultures and civilizations, its location on important trade routes and its strategic location. The fact that oil started to be used effectively in the political and economic fields of the states towards the end of the 19th century and that the Middle East was a rich region in terms of oil reserves increased the importance of this geography. For this reason, especially after the 19th century, the region has become the target of countries that want to gain economic and political power in the world and sometimes they have tried to realize their targets by taking advantage of the internal conflicts in the countries in these regions and sometimes by changing the administrations in these countries. Regime changes in the Islamic Republic of Iran, Egypt and Libya in this region have created significant changes in the foreign policy and economic structure of the countries. Regime changes in the Islamic Republic of Iran, Egypt and Libya in this region have created significant changes in the foreign policy and economic structure of the countries. In this study,

Önerilen Atıf /Suggested Citation
Cengiz, F.T. – Aynagöz Çakmak, Ö. 2020, Ortadoğu' da Yaşanan Rejim Değişikliklerinin Türkiye ve Dünya Ekonomisine Yansımaları, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(1), 1-19.

regime change that took place in these countries and the impact of these changes to both the country's economy and on Turkey and the world economy in the years 2008-2017 were analyzed by evaluating the main economic indicators of the countries concerned. As a result of the analysis, it was seen that the regime change in oil-rich Iran and Libya had significant economic effects. On the other hand, it is concluded that the political effects of the administrative changes in Egypt are more than the economic effects.

Keywords: *Rejime change, The Middle East, economy.*

Giriş

Bu çalışmada Ortadoğu coğrafyasında yer alan ve farklı tarihlerde rejim değişikliği yaşanan İran İslam Cumhuriyeti, Mısır ve Libya'nın 2008-2017 yılları arasındaki siyasi ve ekonomik yapıları ele alınmış ve yaşanan rejim değişikliklerinin ortaya çıkardığı ekonomik sonuçların Türkiye ve dünya ekonomisine olan etkileri analiz edilmiştir.

Çalışmanın ilk bölümde, ele alınan ülkeleri daha yakından tanıyabilmek adına Ortadoğu coğrafyasının ve anılan ülkelerin siyasi ve ekonomik yapısı incelenmiş, bu ülkelerde yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmelerin Türkiye ile olan ikili ilişkilerine etkisini görmek maksadıyla tarihi süreçte Türkiye'nin Ortadoğu ile olan ilişkilerine yer verilmiştir. İkinci bölüm, petrolün ekonomik ve siyasi alandaki kullanımına ayrılmış, söz konusu coğrafyada gerçekleşen pek çok savaş ve çatışmanın temelinde yatan, petrol ve benzeri enerji kaynaklarına sahip olmanın sağlayacağı güç arayışının etkilerine değinilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise bu ülkelerin Türkiye ile ekonomik ilişkileri üzerinde durulmuş, dış ticaret verileri karşılaştırmalı olarak analiz edilmiş, geçmişten günümüze kadar yapılmış olan ikili işbirliği anlaşmalarına yer verilmiştir. Son olarak ise bu ülkelerde gerçekleşen rejim değişikliklerine, ardından ilgili ülkelerin Türkiye ile olan ekonomik ilişkilerinin nasıl bir seyir izlediğine ve değişikliklerin küresel ekonomide nasıl sonuçlar doğurduğuna değinilmiştir.

1. Ortadoğu Coğrafyasına Genel Bakış

Ortadoğu, kendine has bir coğrafyayı temsil eden ve insanlık tarihi boyunca önemini kaybetmeyen eşsiz bir bölgedir. Tarih boyunca farklı kültür ve medeniyetlere ev sahipliği yapması, Asya, Avrupa ve Afrika'yı birbirine bağlayan bir köprü niteliğinde bulunması ve önemli suyollarına sahip olması sebebiyle dünyadaki diğer devletlerin daima ilgisini çekmiştir. Aynı zamanda zengin petrol yatakları ve enerji rezervlerine sahip olması nedeniyle de uluslararası ticarette önemli bir yere sahiptir.

Batılı devletler için Ortadoğu coğrafyası; Ortaçağ döneminde, din vitrini ardında bölgenin zenginliğinden ve bölgede var olan ticaret yollarından, günümüzde ise bölgenin başta petrol ve doğalgaz gibi yeraltı kaynaklarından ve jeopolitik değerinden faydalanmak amacıyla hep önemli olmuştur.

Ortadoğu sosyo-kültürel yapısı, fikirleri, coğrafyası, ideolojisi, ekonomisi, kültürü, yaşayış tarzı ve toplumsal özellikleriyle diğer bölgelerden daha farklı bir yapıya sahiptir. Tarih boyunca özellikle Batılı devletlerin ilgi odağı haline gelmiş ve üzerinde yaşanan güç çatışmalarına tanıklık etmiştir. Bu bölge, üç kıtayı birleştiren, farklı kültürlere ev sahipliği yapan, çeşitli medeniyetlerin buluştuğu, jeopolitik ve jeostratejik özellikleri sebebiyle Batılı güçlerin ilgisini sürekli üzerinde tutan bir bölgedir. Zengin kültür hazinelerine sahip olmasının yanı sıra çok sayıda uygarlığın doğum yeri olan ve hatta insanlık tarihinin başladığı yer olarak adlandırılan (Meyer, 2016; Özdem, 2016; Aydın, 2011) bu stratejik bölge, aynı zamanda üç farklı semavi dinin doğduğu yer olması açısından da önemli bir yere sahiptir. Tek tanrılı dinlerin ortaya çıktığı ve yayıldığı yer olması, Mekke, Medine ve Kudüs gibi kutsal toprakların bu bölgede yer alması, bölgenin zengin tarihi geçmişine katkı sağlamış ve bölgeyi pek çok kültürün kesişme noktası haline getirmiştir (Sinkaya, 2006: 2).

Asya, Avrupa ve Afrika'yı birbirine bağlayan topraklara, önemli kara ve deniz yollarına sahip olması, Ortadoğu'yu küresel ticaret açısından kritik bir konuma getirmiştir. Ayrıca pek çok ticaret merkezinin yolu üzerinde yer alması, bu bölgeyi daima dünyanın gündeminde tutmuştur. 15. yüzyılda kıtalararası deniz yollarının keşfedilmesiyle bölgenin kıtalararası ulaşımdaki azalan önemi, modern zamanlarda Süveyş Kanalı'nın açılması ve hava ulaşımının ortaya çıkmasıyla

yeniden eski durumuna gelmiştir. Dünyanın en önemli su yolları olan Türk Boğazları, Süveyş Kanalı, Kızıl Deniz, Babel Mendep Boğazı, Hürmüz Boğazı ve Basra Körfezi Ortadoğu'dadır. Bunların ne kadar önemli taşımacılık ve ulaşım merkezleri olduğu, 1956 ve 1967-1970'te Süveyş Kanalı'nın, 1980'den sonra da Basra Körfezi'nin kapanmaları ya da kapanma tehlikesiyle karşı karşıya bulunmalarıyla açık bir biçimde ortaya çıkmıştır (Sander,1989: 74).

Petrolün getirdiği zenginlik Ortadoğu coğrafyasında yer alan ülkelerdeki rejimlerin ve yöneticilerin sık sık değişmesine ya da dış etkiler sebebiyle değiştirilmesine sebebiyet vermiştir. Çalışmanın ilerleyen safhalarında bahsi geçen rejim ve yönetici değişikliklerinin bölgede ve dünyada ne gibi siyasi ve ekonomik etkilere sebep olduğunu değerlendirilecektir.

1.1 Bölgenin Tarihi Geçmişi

15. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında kalan Ortadoğu bölgesinde Osmanlı'nın fiili ve hukuki yönden egemenliği, Yavuz Sultan Selim döneminde Memlük ordusuyla 1516 yılında yapılan Mercidabık Savaşı'nın zaferle sonuçlanması ile Suriye ve Filistin'in, 1517 yılında Ridaniye Savaşı'nın ardından Mısır, Mekke ve Medine'nin denetim altına alınması ile başlamıştır (Arı, 2004: 59). Bu gelişmelerden sonra uzun yıllar Ortadoğu'da Osmanlı egemenliği hüküm sürmüştür.

19. yüzyılın son çeyreği ile Birinci Dünya Savaşı'nın çıktığı döneme kadarki sürede İngiltere bölgeye gizli veya açık pek çok temsilci göndermiş, aşiret ve dini liderler ile görüşmeler gerçekleştirmiş ve adeta bölgenin siyasi haritasını hazırlamıştır. Osmanlı Devleti ise İttihat ve Terakki yönetimi altında bölgenin ihtiyaçlarına cevap verememiş ve Birinci Dünya Savaşı'na bölgedeki büyük sıkıntıları ile birlikte girmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, bu savaşta Osmanlı Devleti'nin İngiltere, Fransa ve Rusya'nın kurmuş olduğu Üçlü İtilaf'ın karşısında savaşa girmesi ve savaşın İtilaf Devletleri lehine sonuçlanmasıyla artık Ortadoğu'da yeni bir sayfa açılmış ve yüzyıllar boyu süren Osmanlı hâkimiyeti son bulmuştur. Özellikle İngiltere bölge üzerindeki emellerini, bölgenin sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik konumu sebebiyle uzun yıllar canlı tutmuş ve savaş sonrası yapılan anlaşmalarla bunları gerçekleştirme fırsatı bulmuştur. İngiltere Ortadoğu'yu Mısır ve Hindistan'a giden yolların güvenliğini sağlamak, Doğu Akdeniz'de kuvvet bulundurmak gibi amaçlarından ötürü aslında bir "Tampon Bölge" olarak görmektedir. Aynı zamanda bölgedeki petrolü kontrolü altına almak ve boğazların denetimini ele geçirmek gibi sebepler de bölgenin önemini artıran faktörler olmaktadır. Bu perspektifle Ortadoğu ekonomik ve coğrafi bakımdan kaybedilmesi göze alınamayan oldukça önemli bir alan haline gelmiş ve bunun için bölgenin Osmanlı hâkimiyetinden çıkarılması gerektiği düşünülmüştür. Savaş sırasında müttefiklerin kendi aralarında yaptıkları gizli görüşmelerde bölgenin kendi denetim sahalarına girmesine üzerinde fikir birliğine varılmış ve bu esnada patlak veren ve yönlendirilmeye açık olan Arap milliyetçiliği bir çözüm yolu olarak görülmüştür (Arı, 2004: 70). Bunun üzerine İngiltere'nin Mısır Yüksek Komiseri Henry McMahon halifeliğin Arap soyundan gelenler tarafından devralınması gerektiği hakkında bir bildiri yayınlamış ve Şerif Hüseyin bu bildiriye karşı ilk teklifini sunmuştur. Daha sonra tarihe Şerif Hüseyin- McMahon yazışmaları olarak geçecek karşılıklı yazılan mektuplarda; McMahon, Hüseyin'e Osmanlı'ya karşı ayaklanma çıkması durumunda destek vereceklerini açıklamış, aynı zamanda bağımsız bir Arap Krallığı kurulması ile ilgili vaatlerde bulunmuş, fakat Filistin'in durumu belirsizliğini korumaya devam etmiştir (The National Archives, 2018).

Savaş sırasında yapılan gizli görüşmeler sonucu, İngiltere ve Fransa arasında Ortadoğu'yu paylaşmak amacıyla imzalanan Sykes-Picot Anlaşması, bölgenin coğrafi sınırlarının masa başında çizilmesi olarak vuku bulmuş ve bölgede İngiltere ve Fransa'nın hâkimiyetinin başladığını gösteren bir sembol niteliğini taşımıştır. İngiliz hükümeti adına Mark Sykes ile Fransız hükümeti adına Georges Picot tarafından 16 Mayıs 1916'da imzalanan bu anlaşmayla birlikte Fransa, Suriye, Lübnan, Klikya ve Musul bölgelerini, İngiltere ise Ürdün, Irak ve Kuzey Filistin'i ele geçirmektedir. Filistin'in geriye kalan kısmında ise uluslararası denetim öngörülmüş ve sınırları belirsiz bir coğrafyada Arap Devleti kurulacağı kararlaştırılmıştır. Bu anlaşma ile İngiltere savaş öncesi Araplarla yaptığı anlaşmada onlara vaat ettiği toprakları Fransa ile paylaşmış bulunmaktadır. Ortaya çıkan durum aslında İngiltere'nin daha önce Araplarla yaptığı

düzenlemeler ile çelişmektedir ve bugüne kadar sürecek olan kaos ortamının kıvılcımını başlatmıştır (Sander, 2003: 382).

İkinci Dünya Savaşı sonrası gerçekleşen bağımsızlık hareketleri ve İngiltere ve Fransa'nın sömürgelerini tasfiye ederek bölgeden çekilmesi sonucu, bölgedeki petrol ABD'nin dikkatini çekmiş ve bölge ile ekonomik ilişkilere başlamıştır. Bu durum İngiltere'nin bölgedeki rolünü ABD'nin üstlenmesiyle sonuç bulmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nın en önemli siyasi olaylarından biri de 1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulmasıdır. Yahudilerin ayrı bir devlet kurma talebi artık sonuç bulmuş ve bu durum bundan sonra başlayacak Arap-İsrail çatışmalarına zemin hazırlamakla birlikte hem Arap Devletlerinin diğer devletlerle ilişkisinde hem de kendi aralarındaki ilişkilerde önemli rol oynamıştır.

Soğuk Savaş döneminde ise iki kutuplu bir dünya düzeni başlamış, ABD ve Sovyet Rusya dünyadaki en önemli iki süper güç olarak dünya siyasi tarihinde iz bırakmışlardır. İki ülke arasında Ortadoğu'nun paylaşılamamasındaki en büyük faktör, 20. yüzyılda ekonomik ve siyasi hayata damgasını vuran petroldür. Sovyetler Birliği hem ABD'yi zayıflatmak hem de bölge petrollerinin batıya gitmesini engellemek, ABD ise zaten yeterli petrol rezervi olan Sovyet Rusya'nın bölgedeki petrolü de denetim altına almasının önüne geçmek istemiştir. Bu dönemde sömürge tasfiyesi sırasında geri çekilen devletler de, kendilerini destekleyen ve yönlendirilmeye açık olan kişileri başa geçirerek bölgenin hâkimiyetini tam olarak kaybetme riskini ortadan kaldırmışlardır. Aynı zamanda Arap-İsrail savaşları, İran Devrimi, İran-Irak Savaşı ve I. ve II. Körfez Krizleri gibi bölgeyi derinden etkileyen olaylar olmuştur. Bu olayların her biri aslında yerel gibi görünse de, etkileri açısından Ortadoğu genelinde önemli sonuçlar doğurmuştur. (Şadiye, 2012: 174). Sayılan gelişmeler doğrultusunda ortaya çıkan sonuçlar günümüzde de etkisini devam ettirmektedir.

Arap-İsrail savaşları neticesinde Ortadoğu ülkelerinin sınırları değişmiş, bölgede İsrail adında yeni bir devlet ortaya çıkmıştır. İran devrimi neticesinde Ortadoğu'da İsrail ve ABD karşıtlığını destekleyen yeni bir rejim kurulmuş ve yeni rejiminin Şiilik mezhebini İran'ın devlet politikası haline getirmesi, İslam toplumunda mezhep ayrılığının tekrar kurumsallık kazanmasına sebep olmuştur. ABD ve İsrail karşıtı İran rejiminin devrilebilmesi için, devrimin hemen ardından Saddam liderliğindeki Irak, İran'ın üzerine saldırtılmış uzun savaş sonucunda İran rejimi devrilememiştir. Günümüzde de İran, Ortadoğu'daki ABD ve İsrail karşıtlığının merkezidir. I. ve II. Körfez savaşları neticesinde Irak devlet başkanı Saddam, ABD tarafından devrilmiş, Irak işgal edilmiş ve halen yaşanan iç çatışmalar Irak'ı harabe hale getirmiştir. Bu gelişmelerin etkileri bölge ile sınırlı kalmamış farklı coğrafyadan devletlerin de bölgeye girmesine sebebiyet vermiştir.

1.2. Seçilen Ortadoğu Ülkelerinin Ekonomik ve Siyasi Yapısı

Ortadoğu, 19. yüzyılın sonlarına doğru kullanılmaya başlayan, Avrupa'nın merkez olduğu düşünülerek ortaya atılmış Batı kökenli bir kavramdır. Ortadoğu kavramının Batı merkezli olmasının altında yatan sebep ise dünyada süper güç olarak kim kabul ediliyorsa o gücün bölgesinin merkez olarak algılanması ve diğerlerinin de merkez sayılanlara göre belirlenmesidir. Batılı devletlerin menfaatleri doğrultusunda sınırları şekillenen Ortadoğu terimi, zaman içinde bölge halkı tarafından da benimsenerek kullanılmaya başlandığı için yaygınlık kazanmıştır. Bunda İngiltere'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz Ortadoğu Komutanlığı ve Müttefik Ortadoğu Lojistik Merkezi gibi kuruluşlarının ortaya çıkmasının da katkısı büyüktür. Ancak terimin Avrupa kökenli olması sebebiyle, Avrupa dışında farklı bir kıtadan bakılması halinde bir anlamı kalmayacaktır (Sander, 1989: 73).

Coğrafi sınırları kesin olarak belirli olmayan Ortadoğu, tarih boyunca farklı tanımlamalarla ifade edilmiştir. "Dar anlamda Ortadoğu, batıda Mısır, kuzeyde Türkiye ve İran'ın yer aldığı, doğuda yine Umman Körfezi'ne güneyde ise Aden Körfezi ve Yemen'i içine alan bir bölgedir. En geniş anlamda ise batıda Fas, Tunus, Cezayir, Libya, Somali, Etiyopya, Sudan ve Mısır'dan başlayarak doğuda Umman Körfezi'ne kadar uzanan ve Irak, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman'ı içine alan, kuzeyde Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini kapsayan, ayrıca İran, Afganistan ve Pakistan'ın da dâhil edildiği, güneyde ise Suudi

Arabistan'dan Yemen'e uzanan Arap yarımadasını çevreleyen ve ortada Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin'in de yer aldığı bir coğrafya olarak tanımlanabilir." (Arı, 2014: 19).

20. yüzyıldan itibaren ortaya çıkıp bölgenin tüm kaderini değiştiren petrol, ekonomik ilişkileri belirleyen en temel öğe olarak ortaya çıkmış ve bölgenin ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda değişmesine etkide bulunmuştur. Bölgedeki ülkelerin dış ticaret verileri incelendiğinde, başlıca ihracat kalemi petrol olan ülkelerde ihracat artışına bağlı olarak milli gelirlerinde de artış olduğunu gözlemlenmektedir. Toplam milli gelirin artması kişi başına düşen milli gelirin artışıyla doğru orantılıdır. Avrupa, Asya ülkeleri ve ABD'nin enerjiye olan bağımlılığı düşünüldüğünde, enerji kaynakları açısından zengin olan Ortadoğu ülkelerinde petrol ve doğalgaz ihracatı ile birlikte milli gelirin yükselmesi bu yükselişin de kişi başına düşen geliri yükseltmesi beklenebilir. Kişi başına düşen milli gelirin yüksek olmasının da satın alma gücünün, modern teknoloji ürünlerinin artmasına sebebiyet verebileceği ve söz konusu durumun bu ülkelerde ekonomik kalkınmayı teşvik edeceği ve sosyal refahı artıracağı düşünülebilir. Ancak Ortadoğu ülkelerinde tam tersi yönde bir gidişat söz konusudur. Monarşi ile yönetilen Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar ve Kuveyt gibi ülkelerde, petrol ve doğalgaz gelirleri askeri harcamalara aktarılmakta ve lüks harcamalarla tüketilmektedir. Petrol rezervleri bakımından zengin olan bu ülkelerin petrol ihracatına bağlı olarak milli gelirleri de artış göstermektedir. Ancak bu ülke ekonomilerinin petrol ihracat gelirlerine aşırı bağlı olması, ihracat gelirlerini sanayi alanında yatırımlara yönlendirememesi ekonomilerini kırılgan hale getirmiştir.

Irak, İran ve Suriye gibi ülkeler ise batılı devletler ile yaşadıkları sürtüşmeler neticesinde yer altı zenginliklerini çıkartma konusunda, çıkarsalar da bunları ihraç etmekte çeşitli zorluklar yaşamaktadır. Bu sıkıntılar yeri geldiğinde rejim değişikliği, yeri geldiğinde de iç savaş olarak karşımıza çıkmakta, bu da petrol ve doğalgaz gelirlerinden herhangi bir pay alamayan yoksul halkın daha da fakirleşmesine ve radikalleşmesine sebep olmaktadır. Uygulanan kısıtlama ve ambargolar sebebi ile bu ülkelerdeki ekonomik sıkıntılar kronik bir hal almıştır. Günümüzde sayılan ülkelerden Irak ve Suriye'de iç savaş devam etmekte, İran ise teokratik bir yönetim altında batı düşmanlığı ile halkını bir arada tutmaya çalışmaktadır.

Ekonomi ve siyaset birbirinden ayrı düşünülemeyecek, aralarında sebep-sonuç ilişkisini barındıran iki tamamlayıcı kavramdır ve devletlerin uyguladıkları politikaları şekillendiren en önemli faktörün ekonomik parametreler olduğu göz ardı edilemeyecek bir gerçektir. Bu açıdan bakıldığında Ortadoğu'da petrolden sağlanan ekonomik zenginliğin siyasi hayatı da şekillendirdiği görülmektedir. Ülke yönetimlerinin belirli bir kişi ya da grubun elinde olması, ülke kaynaklarından elde edilen gelirlerin de yine bu kişilere/gruplara aktarılmasına sebebiyet vermiştir. Körfez ülkelerindeki petrol gelirlerinde bütçeye yansıtılmayan ve kayıt altına alınmayan yaklaşık %30'luk bir bölümünün kraliyet ailelerinin kişisel harcamalarına ayrıldığına inanılmaktadır. Bu tür yollarla milyarlarca dolar kazanan kraliyet ailelerinin gittikçe daha da zenginleşerek iktidarlarını sürdürmenin alt yapısına sahip olmayı başardıkları iddia edilmektedir (Arı, 2014: 376).

1970'lerde petrol fiyatlarındaki artış sebebiyle hızla artan ekonomik gelir sayesinde pek çok hizmet halka bedava dağıtılmış, halktan vergi toplanmamış ve bundan dolayı halk da devletten çok fazla beklentiye girmemiştir. Bu ise rantiye devlet modelinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Yani aslında devleti yönetenler petrol ihracatından sağladığı gelir ile oluşabilecek muhalefeti engellemiştir. Fakat bu yıllarda petrol gelirlerinin artması sebebiyle uygulanan refah devleti politikaları halkın politik yaşama katılımını engellese de, petrol fiyatlarının düşmesi sonucu hükümetlerin devlet harcamalarını kısması halkın tepkisini çekmiş ve hükümetin meşruiyetini sorgular hale getirmiştir. Bu durum ise mali krizin siyasi bir krize dönüşmesi sonucu iktidardakilerin meşruiyetlerini zayıflatmıştır (Arı, 2014: 376).

Tablo 1'de monarşi ile yönetilen petrol/doğal gaz zengini ülkelere ait 2017 yılı başlıca ekonomik göstergeler yer almaktadır.

Tablo 1. Monarşi ile yönetilen petrol/doğal gaz zengini ülkelere ait 2017 yılı başlıca ekonomik göstergeler (ABD Doları).

Ülke Adı	Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla	Kişi Başına Düşen Gelir	Petrol/Gaz Geliri
Suudi Arabistan	683 Milyar	21.000	159 Milyar
Birleşik Arap Emirlikleri	377 Milyar	37.749	65 Milyar
Katar	167 Milyar	62.151	35 Milyar
Kuveyt	120 Milyar	26.696	50 Milyar

Kaynak: OPEC, 2018.

Ortadoğu ülkelerindeki doğal ve coğrafi sınırlar arasındaki farklılık ekonomik yapılarına da yansımış bu durum petrol rezervleri yönünden zengin ve petrol fakiri sayılabilecek ülkeler arasında derin uçurumlar yaratmıştır. Toplam milli gelir ve kişi başına düşen milli gelir temel alındığında petrol zengini ülkelerde yaşayanlar ve Mısır, Yemen gibi petrol bakımından yoksul sayılabilecek ülkelerde yaşayan insanların gelirleri ve buna bağlı olarak sosyal yapıları arasında ciddi eşitsizlikler bulunmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu zamandan günümüze kadar genel olarak batı eksenli bir dış politika takip etmiştir. Demokrasi alanındaki ilerleme ve siyasi yöntem yönünden Avrupa Birliği ile uyumlu bir politika takip edilmiş, bu takip ekonomi alanında da kendini göstermiştir. Bugün Türkiye'nin ticaret ilişkilerinin en yüksek olduğu bölge Avrupa bölgesidir. 2017 yılı itibarı ile AB ülkelerine 73.906.184.000 ABD Doları ihracatı, AB ülkelerinden 85.205.087.000 ABD Doları ithalatı bulunmaktadır. AB ülkelerine karşı 11.298.903.000 ABD Doları dış ticaret açığı verilmektedir (TÜİK, 2018). Türkiye ile dış ticaret hacmi en yüksek on AB ülkesine ilişkin dış ticaret verileri Tablo 2'de görülmektedir.

Tablo 2. Türkiye ile dış ticaret hacmi en yüksek olan 10 AB ülkesine ilişkin dış ticaret verileri (Milyon ABD Doları) (2017).

AB Ülkeleri	İhracat	İthalat
Almanya	15.118.910	21.301.869
Birleşik Krallık	9.603.189	6.548.620
İtalya	8.473.471	11.304.715
Fransa	6.584.199	8.070.897
İspanya	6.302.135	6.372.911
Hollanda	3.864.486	3.747.619
Belçika	3.151.422	3.728.941
Romanya	3.139.188	2.480.196
Polonya	3.070.758	3.445.906
Bulgaristan	2.803.182	2.773.127

Kaynak: TUIK, 2018.

AB ülkelerinden yüksek oranda elektronik ve otomotiv gibi teknoloji temelli pahalı ürünler ithal edilmesine karşın, AB ülkelerine daha çok gıda, hammadde ve tekstil ağırlıklı, emek yoğun sermaye gerektiren ürünler ihraç edilmektedir. Tablo 3'ten görüleceği gibi Türkiye dış ticaret ilişkisi içerisinde bulunduğu AB ülkeleri karşısında dış ticaret açığı vermektedir. AB ülkeleri karşısında ihraç ürünlerini çeşitlendiremeyen ve ihracat gelirini yükseltemeyen Türkiye kendine yeni pazarlar bulabilmek için çeşitli arayışlara girmeye başlamıştır.

Tablo 3. Türkiye ile Seçilmiş Ortadoğu ülkelerinin dış ticaret verileri (2017).

Ortadoğu Ülkeleri	İhracat	İthalat
Birleşik Arap Emirlikleri	9.184.157	5.546.921
Irak	9.054.612	1.527.573
İsrail	3.407.436	1.505.113
İran	3.259.370	7.492.104
Suudi Arabistan	2.734.522	2.110.161
Mısır	2.360.734	1.997.503

Kaynak: TÜİK, 2018.

Ortadoğu coğrafyası Türkiye'nin çok da yabancı olmadığı bir bölgedir. Yüzyıl önce Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer alan bu bölge, Osmanlı valilerince yönetilen eyaletlerden oluşmaktadır. Birinci Dünya Savaşı süresince bölge halkının bağımsızlık hareketlerinin de desteğiyle bu toprakların elden çıkması ve Batıyı kendine örnek alan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sebebiyle Türkiye'nin bölge ile olan ilişkisi tamamen kesilmese de büyük bir sekteye uğramıştır. 20. yüzyılın ortalarına kadar canlanma belirtisi göstermeyen ilişkiler 1950 yılı sonrası hareketlenmeye başlasa da, tam bir canlanma 2002 yılı sonrası gösterilmiştir. 2002 yılında Türkiye'de yaşanan hükümet ve politika değişikliği Türkiye'nin Avrupa yanında Ortadoğu'ya da ilgisini kaydırmasına sebep olmuştur. Bu eksen çeşitliliğinin siyasi, dini, ideolojik fakat en başta ekonomik sebepleri bulunmaktadır. AB ile ulaşılan dış ticaret hacminin yüksek ve refah sağlayıcı olmasına rağmen Türkiye aleyhine olması ve dış ticaret açığının yükselmesinin durdurulamaması, Türkiye'yi yeni pazar arayışlarına itmiş ve bu arayışın ilk durağı Ortadoğu ülkeleri olmuştur.

Tablo 4. Türkiye'nin yıllara göre Yakın ve Ortadoğu ülkelerine ihracatı (Bin Dolar) (2008-2017).

Yıllar	Toplam İhracat Tutarı	Yakın ve Ortadoğu İhracatı	Oran %
2008	132.027.196	25.430.395	19,3
2009	102.142.613	19.162.808	18,8
2010	113.883.219	23.294.873	20,5
2011	134.906.869	27.934.772	20,7
2012	152.461.737	42.451.153	27,8
2013	151.802.637	35.574.660	23,4
2014	157.610.158	35.383.669	22,5
2015	143.838.871	31.085.756	21,6
2016	142.529.584	31.304.102	22,0
2017	156.992.940	35.336.961	22,5

Kaynak: TÜİK, 2018.

Tarım alanları yetersiz olan ve üretim kapasitesi bulunmayan Ortadoğu ülkeleri yöntem olarak petrol/doğalgaz ihraç edip her türlü tüketim maddesini ithal ettikleri için pazar olmaya müsait durumdadır. Türkiye'nin 2017 yılında Yakın ve Ortadoğu ülkelerine toplam ihracatı yaklaşık 35 Milyar ABD Doları, bu ülkelerden yaptığı ithalat ise yaklaşık 20 Milyar ABD Dolardır (TÜİK, 2018). Bölgeden yüksek oranda petrol ve doğalgaz ithal edilmesine rağmen bu ülkelere karşı 15 Milyar ABD Doları dış ticaret fazlası elde edilmektedir. Ülke bazında incelendiğinde, çok önemli miktarda petrol ve doğalgaz ithalatı yapılan İran hariç olmak üzere diğer bölge ülkelerine karşı dış ticaret rakamları pozitif durumdadır.

2002 yılında Türkiye'de yaşanan hükümet değişikliği ile birlikte benimsenmeye başlanan politika doğrultusunda dini birlik ve tarih ortaklığının avantajı kullanılarak Türkiye bölgeye yüksek oranda ihracat yapmaya başlamış ve bu ihracat toplam ihracatın son 10 yılda kayda değer şekilde

yükselmesine sebep olmuştur. Avrupa Birliği ülkeleri ile yapılan dış ticaret neticesinde oluşan cari açığın Ortadoğu ülkelerine yapılan ihracat ile düşürülmesi amaçlanmıştır. Bölgeye yapılan ihracatın 2007 yılı ardından başlayan yükseliş eğilimi 2013 yılında bölge ülkelerinden Irak ve Suriye'de yaşanan çatışmaların doruk noktaya varmasıyla yavaşlamış ancak istikrarını korumuştur.
2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizin başta Avrupa olmak üzere batı dünyası ekonomilerine vurduğu ciddi darbe neticesinde, Türkiye'nin Avrupa ve Batı ülkelerine olan ihracatında düşüş yaşanmaya başlamıştır. Bu durum Türkiye'nin ihracatını Ortadoğu ülkelerine kaydırma isteği uyandırmıştır. 2009 yılı ve sonrasında Ortadoğu ülkelerine gerçekleştirilen ihracat yıllar itibarı ile yükselme eğilimi göstermiştir. 2012 yılında 42 Milyar ABD Doları ile tepe noktasına ulaşan ihracat, aynı tarihte Ortadoğu ülkelerinde baş gösteren iç savaşlar ve çatışmalar sebebiyle düşme eğilimine girmiştir. Ancak oransal bazda bir istikrar sağlanmış olduğu da ortadadır. Diğer yandan ekonomik ve siyasi ilişkilerin güçlenmesiyle birlikte de Türkiye kendini Ortadoğu'da yaşanan siyasi, dini ve ekonomik sorunların da içerisinde bulmuştur.

2. Ortadoğu ve Petrol

Ekonominin çeşitli sektörlerinde ara malı ya da hammadde olarak kullanılan petrolün sınıflandırılmasında kullanılan temel ölçü birimi API (American Petroleum Institu) gravitesi olarak adlandırılır. Petrolün yoğunluk değeri gravite ile belirlenmekte, gravite büyüdükçe yoğunluk küçülmekte ve petrolün kalitesi yükselmekte, piyasa değeri artmaktadır. Günümüzde dünya petrol talebinin %90'ı hafif ve orta petrol ile karşılanmaktadır (TPAO, 2018).

19. yüzyılın sonlarından itibaren dünya siyasi tarihine damgasını vuran petrol, 20. yüzyıl ile birlikte küresel güçler tarafından kendi hegemonik güçlerini artırmak ve egemenlik kurdukları alanları genişletmek amacıyla stratejik bir hammadde olarak kullanılmaya başlanmıştır. Petrolün ticari amaçla kullanılmaya başlanması ABD'de petrol arama faaliyeti sonucu Albay Drake'nin Titusville kuyularını açmasıyla başlamış, bundan sonraki süreçte ise sanayi devriminin etkisi ve içten yanmalı motorun icadıyla ikamesi olmayan bir kaynak haline gelmiştir. O dönemde petrol piyasası üzerinde hâkimiyet kuran çok uluslu şirketler, petrol kaynakları bulmak, fiyat rekabetinin önüne geçmek ve petrol arzını kontrol etmek amacıyla hareket ederek ciddi ekonomik kazanımlar elde etmiş ve bu kazanımlar onları uluslararası arenada birer politik aktör haline getirmiştir. Bu nedenle petrol üzerinde faaliyet gösteren şirketler kısa zamanda zenginleşmiştir (Emeklier ve Ergül, 2010: 61).

19. yüzyılda petrolün yarattığı tüketim alanlarının genişleyip petrol pazarının hızla geliştiğini görerek bu doğrultuda Standard Oil Company'yi hayata geçiren Rockefeller, I. Dünya Savaşı'na kadar Amerika ve dünya petrol piyasasına egemen olmuştur. Şirketin adı ise 1800'lü yıllarda petrol piyasasında oluşan fiyat dalgalanmaları göz önüne alınarak, tüketicilere güven duygusu vermesi için "standart kaliteli ürün" olarak seçilmiştir. Zamanla tröst organizasyonu biçiminde yapılanan Standart Oil Company petrolün ihracatını Avrupa kıtasına da taşıyarak önemli başarılar elde etmiş, ancak Amerikan Kongresi'nin tröst aleyhine çıkardığı yasa ile bu büyük şirket dağılmış ve yeni petrol şirketleri uluslararaları petrol pazarında sahneye çıkarak rekabeti canlandırmıştır. Bu gelişmeler sonucu Amerikan petrol pazarına giren Avrupalı petrol şirketi Royal Dutch, Rockefeller'ın piyasadaki hakimiyetini aşındırmaya başlamış ve zamanla Venezüella ve Kolombiya petrolleri üzerinde de egemenlik sağlayarak aradaki çekişmeyi artırmış, Britanya petrol ürünleri taşıma şirketi olan Shell Transport ile de ortaklık kurarak büyümeye devam etmiştir. İran Şahı'nın Knox Darcy isimli İngiliz avukata verdiği petrol imtiyazlarından yararlanmak üzere kurulan Anglo-Persian Oil Company, Texas petrollerinin bulunması sonucu piyasaya giren Gulf ve Texas şirketleri de bu dönemde ön plana çıkmışlar ve zamanla uluslararası şirketler haline gelmişlerdir (Yergin, 2014: 37).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise dünyadaki güç dengeleri ve egemenlik sahaları büyük değişikliğe uğramıştır. İngiltere'nin süper güç olma rolünü ABD üstlenmiş ve ABD'nin politikası Sovyet Rusya'nın yayılmacı komünist tehditlerinin engellenmesi üzerinde şekillenmiştir. Bu dönemde petrol, devletlerin ekonomik yapısı ve dış siyasetini şekillendiren temel unsur haline gelmiş ve dikkatler artık Ortadoğu bölgesi üzerinde yoğunlaşmıştır.

Ortadoğu ülkeleri sahip olduğu zengin petrol rezervleri sebebiyle, diğer devletlerin kendi egemenlik sahaları üzerinde siyasi manipülasyonlarına maruz kalmış, bölge içerisindeki etnik, mezhepsel ve dini ayrılıklar ise buna ayrıca ortam hazırlamıştır. Ancak İsrail Devleti'nin kurulması, imtiyaz sahibi yabancı şirketlerin bölgedeki varlığı ve yapılan haksız uygulamalara karşı yükselen milli duygular, bölge halkı içinde kamuoyu oluşmasına, petrol ihracatçısı devletlerin birlikler kurmasına, millileştirme yönünde adımlar atılmasına kadar varan bir dizi gelişmeleri beraberinde getirmiş ve artık Arap ülkeleri de petrolü siyasal bir silah olarak kullanmaya başlamışlardır (Tayyar, 2007: 187). Petrol arzının ve fiyatlarının Arap ülkeleri tarafından kendi menfaatleri doğrultusunda oluşturulması, uluslararası ekonomik düzende ciddi etkiler yaratmıştır. Pek çok ülke yükselen petrol fiyatları karşısında dış ticaret politikalarını yeniden şekillendirmek zorunda kalmıştır. Petrole bağımlılığın yüksek olması ve ikamesinin bulunamaması nedeniyle çok sayıda ülke ekonomik problemlerle karşı karşıya kalmış ve bu durum dünya genelinde büyüme oranlarını da etkilemiştir. Özellikle 1973 yılında petrol fiyatlarının %331 artması sonucu dünya büyüme oranının da yaklaşık %69 düştüğü, dolayısıyla petrol fiyatlarındaki değişimin büyüme oranlarına da yansıdığı Tablo 5 üzerinde görülmektedir.

Tablo 5. Petrol fiyatları ve dünya büyüme oranları (1971-1980).

Yıllar	Petrol Fiyatı (ABD Doları)	Dünya Ekonomik Büyüme Oranları (%)
1971	1,70	4,33
1972	1,82	5,77
1973	2,70	6,57
1974	11,65	2,02
1975	10,43	0,74
1976	11,60	5,35
1977	12,50	3,95
1978	12,79	3,96
1979	29,19	4,15
1980	35,52	1,86

Kaynak: Statista, 2019; World Bank, 2019.

1971 ve 1980 yılı arasında değişen petrol fiyatları ve dünya büyüme oranlarına ilişkin verilerin incelenmesi sonucunda, 1973 yılında yaşanan petrol krizi ile birlikte petrol fiyatının 2,70 ABD Dolar'ından 11,65 ABD Doları seviyesine tırmandığı görülmektedir. Daha sonraki yıllarda da petrol fiyatlarının bu seviyelerde daha da yükseldiği, 1973 öncesi fiyatların tekrar yakalanamadığı görülmektedir. Petrol ithal eden ülkelerin aleyhine gerçekleşen bu durum neticesinde, dünya ekonomik büyüme oranları da düşüş göstermiştir. 1973 yılında %6,57 olarak gerçekleşen dünya ekonomik büyüme oranı, petrol krizi ile birlikte petrol fiyatlarının yaklaşık %330 oranında artması ile birlikte 1974 yılında %2,02 ve 1975 yılında ise %0,74 olarak gerçekleşmiştir.

Petrol ihracatçısı ülkelerin uyguladığı petrol ambargosundan en çok etkilenen ülkeler petrole bağımlı olan az gelişmiş ülkelerdir. Bu ülkeler ithalata ayırdıkları bütçeyi, yaptıkları ihracatla destekleyemedikleri için ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya kalmışlardır. Petrole bağımlılık durumu düşünüldüğünde batılı ülkelerde de benzer senaryo ile karşılaşılmış, petrol fiyatlarının artması ithalata ayırdıkları bütçenin şişmesine neden olmuştur. Ancak batılı ülkelerdeki durum çözüm arayışları bakımından az gelişmiş ülkelere göre farklılık göstermektedir.

Batılı ülkeler küresel ekonomide oluşan olumsuz koşullardan en az düzeyde etkilenmek için pek çok çözüm arayışlarına gitmişlerdir. Petrol fiyatlarının artışından olumsuz yönde etkilenseler de, kendi ihraç ettiklerin malların fiyatlarını yükselterek petrol ihracatçısı ülkelere giden petrodolarları kendi ülkelerine çekmeyi başarabilmişlerdir. Yani aslında Arap devletlerinin batılı

ülkelerle yaptıkları ticarette elde ettikleri petrodolarlar, yeniden batılı devletlerin sermaye piyasasında değerlendirilmiştir

1973 krizi sanayileşmiş ülkelerin ekonomilerinde ciddi bozulmalar yaratmıştır. Daha sonra da benzer bir krizle karşılaşma ihtimaline karşı devletler, bu durumla tek başına mücadele etmek yerine işbirliği içinde hareket edilmesinin oluşabilecek zararları minimize edebileceğine karar vermişlerdir. Bu bağlamda ülkeler arasında koordinasyonu sağlamak, alternatif enerji modellerine yönelmek ve olası bir krizde gerekli önlemleri almak için izlenmesi gereken uyum politikalarını oluşturmak amacıyla 15 Kasım 1974 yılında 16 ülke tarafından (ABD, Avusturya, İngiltere, Belçika, Danimarka, Kanada, İtalya, İrlanda, Hollanda, Lüksemburg, Japonya, Batı Almanya, İsveç, İsviçre, İspanya ve Türkiye) OECD bünyesinde Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) kurulmuştur. Ajansın kuruluş amacı, üye ülkelerin olası bir kriz durumunda petrol stoku bulundurmaları, herhangi bir arz kesintisi olduğunda petrol arzlarını ortak bir havuzda toplayıp bu havuzdan bölüşmeleri, petrolü ikame edebilecek alternatif enerji kaynaklarının bulunması ve geliştirilmesi amacıyla yeni enerji kaynaklarına yapılacak yatırımlar ve bütün bu hedeflere ulaşılması için üyeler arasında etkin bir bilgi akışı sağlamaktır (Pala, 1993: 77). Günümüzde ajansa üye ülke sayısı 30'a çıkmıştır (IEA, 2019).

1991'deki Körfez Savaşı kısa sürmesine rağmen Irak ve Kuveyt'in petrol ihracatının durması ve Irak'ın geri çekilirken Kuveyt'in petrol rafinerilerini ateşe vermesi, petrol piyasalarını beklenildiği kadar etkilememiştir. Bunun en önemli sebebi Suudi Arabistan'ın petrol üretiminde yaptığı %60'lık artış ile ABD ve diğer batılı ülkelerin stoklarındaki petrolü piyasaya sürmesidir (Sander, 1989: 490).

Savaşın sonuçları analiz edildiğinde, Ortadoğu'daki dengelerin değiştiği ve yeni bir yapılanmanın sinyallerinin yakıldığı söylenebilir. Irak'ın yenilgisiyle İran artık bölgede daha etkin bir konuma gelmeye başlamıştır. Irak'ta savaştan önce de var olan kabileler ve mezhepsel karışıklıklar, savaştan sonra daha da artmaya başlamış ve çok sayıda göç yaşanmıştır.

Savaşın Türkiye'ye etkileri incelendiğinde ise Türkiye Irak'ın petrol sevkiyatını gerçekleştirdiği Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattını kapatarak tarafsızlık politikasını terk ettiğini göstermiştir. Yalnızca "Gıda Karşılığı Petrol" programı çerçevesinde Irak'ın 90 günde 1 Milyar ABD Dolarlık petrol ihracatının bir kısmının Türkiye'deki Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı üzerinden yapılması halinde söz konusu petrol boru hattı, Irak'ın kullanımına açık hale gelmiştir. Türkiye bu savaşta batı yanlısı bir politika izlediği için Ortadoğu siyasetinde izlediği denge politikasından uzaklaşmış olmaktadır. Ayrıca Türkiye Irak'a sınır ülke olmasından dolayı mülteci sorunuyla da karşı karşıya kalmıştır (Küçük, 2011).

11 Eylül saldırısından sonra ABD Irak'ı terör örgütleriyle bağlantısı bulunduğu ve kitle imha silahlarına sahip olduğu iddiasıyla suçlamış ve bu konuyu BM'ye taşımıştır, ancak bir sonuç elde edememiştir. Daha sonra ise Saddam'ın insan haklarını zedeleyici ve antidemokratik uygulamalarını öne sürmüştür ve bölgeye demokrasi götürme amacıyla 2003 Mart'ında yapılan askeri müdahale ile Irak'ı işgal etmiştir. Irak bu dönemde kendisine uygulanan ekonomik ambargolar nedeniyle ekonomisinin iyice bozulması, dış ticaretten izole olması ve dış destekten de yoksun kalmasından dolayı, ABD'nin müdahalesine karşı savunmasız kalmıştır. Fransa, Çin, Rusya gibi ülkelerin askeri müdahaleye karşı çıkmasına rağmen gerçekleştirilen bu operasyon sonucunda ABD'nin Irak'ı işgali tamamlanmış ve Irak'ın yeniden yapılandırılma süreci başlamıştır (Arı, 2007: 42).

Irak sahip olduğu petrol rezervleri ve petrol üretim maliyetlerinin düşüklüğü nedeniyle ekonomik yönden avantajlı bir ülkedir. Petrolün üretim maliyetinin düşük olması, petrolden sağlanan geliri ve dolayısıyla kârı artırmaktadır. Bu nedenle dünyanın petrol rezervleri bakımından en zengin ülkelerinden olan Irak, ABD için önemli bir ülkedir ve olmaya devam etmektedir.

3. Ortadoğu'da Yaşanan Rejim Değişikliklerinin Türkiye ve Dünya Ekonomisine Yansımaları

Seçilmiş ülkelerdeki ekonomik yapı genel hatları ile incelendiğinde, bu ülkelerde yapısal ekonomik sorunlar olduğu göze çarpmaktadır. Yoksulluk ve işsizlik oranlarının yüksek, finansal

sistemin dışa kapalı ve özel sektörün yeterince bulunmamış olmasından dolayı sanayi sektörünün de yeterince gelişmediği görülmektedir. Bu çalışmada kapsanan dönem aralığının 2008-2017 yılları arası olarak seçilmesinin nedeni, ülkelerde yaşanan önemli politik değişikliklere zemin hazırlayan gelişmeleri değerlendirebilmek ve bu değişikliklerin ülke ekonomisini ne denli etkilediğini ortaya çıkarabilmektir. Çalışma kapsamına alınan ülkelerin seçilme nedeni ise bünyesinde yaşanan olayların dünya çapında yankı uyandırması ve Türkiye ile ilgili siyasi ve ekonomik ilişkileridir.

1979 İran İslam Devrimi ile birlikte ülkede daha dışa kapalı bir ekonomi oluşturulması, Amerika yanlısı politikaların terk edilmesi ve bu gelişmelerle birlikte İran'a uygulanan uluslararası ambargo ülke ekonomisi ve küresel ekonomide ciddi yankılar oluşturmuştur. Libya ise 2010 yılından itibaren Arap toplumlarında başlayan ayaklanmalardan etkilenmiş ve bu kitlesel hareketler zamanla Libya'ya da sıçramıştır. Ancak diğer Arap ülkelerinden farklı olarak Libya'da başlayan isyanlar uluslararası müdahaleyi de beraberinde getirmiştir. Mısır'da yaşanan rejim değişikliği ise İran ve Libya ile karşılaştırıldığında dünya ekonomisinde çok ciddi etkiler yaratmamıştır. İran ve Libya petrol rezervleri bakımından zengin ülkeler olup, ülke ekonomileri genel anlamda petrol ihracatına dayanmaktadır. Ancak Mısır ekonomisi petrol ve petrol ürünleri bakımından kendi kendine yeten bir ülkedir.

Dünya genelinde gelişmiş, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin petrole bağımlılıkları göz önüne alındığında, İran ve Libya'da yaşanan politik ve ekonomik gelişmelerin küresel ekonomiyi neden bu denli etkilediği, Mısır'da da yaşanan iç karışıklık ve iktidar değişikliklerinin ise İran ve Libya'ya kıyasen neden aynı etkiyi yaratmadığı aslında anlaşılır hale gelmektedir.

Bu çalışmada 2008 yılı ile 2017 yılları arasında seçilmiş ülkelerin iktisadi gelişmeleri ve ekonomik yapıları incelenmiştir. Arap Baharı olarak adlandırılan kitlesel hareketler ve bu ayaklanmaların Mısır ve Libya'ya yayılması 2011 yılında gerçekleşmiştir. 1979 İran İslam Devrimi ile Batı dünyasından uzaklaşan İran'a uygulanan ekonomik ambargonun seyrinde 2012 ve 2016 yıllarında önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Söz konusu dönemler seçilmiş ülkelerin politik ve ekonomik yapılarında ciddi değişiklikler yaratmış olduğundan, bu değişikliklere zemin hazırlayan gelişmeleri değerlendirebilmek ve bu dönemden sonra gerçekleşen değişikliklerle kıyaslayabilmek için ilgili dönem ele alınmıştır.

İran'ın ekonomik yapısı genel olarak petrol ihracatına dayanmakta olup, yapısal olarak özel sektörün çok fazla gelişmediği, korumacılığın halihazırda devam ettiği ve devletçi politikaların esas alındığı bir sistem üzerinde şekillenmiştir. İran'da ihracat kalemleri oldukça sınırlı olup, dış ticareti petrol ihracatına dayanmaktadır. Bu nedenle petrol fiyatlarındaki değişiklikler ile uluslararası konjonktürdeki gelişmelerin seyrinden doğrudan etkilenen İran ekonomisinin kırılgan bir yapıya sahip olduğu söylenebilmektedir.

2017 yılında dünya petrol rezervlerinin %81,89'u (1.214.21 milyar varil ile) OPEC ülkelerinde bulunmakta olup, İran OPEC ülkeleri içerisinde %12,81, dünya genelinde ise yaklaşık %10,5'lik paya sahiptir. Aynı zamanda İran 155,6 milyar varil rezervi ile Venezuela ve Suudi Arabistan'dan sonra ham petrol rezervleri bakımından dünyanın 3. büyük ülkesidir (OPEC, 2019).

İran ekonomisi petrol ihracatına dayalı olması nedeni ile ülkeye ait ekonomik verilerin daha iyi değerlendirilebilmesi için 2008-2017 yılları arasında gerçekleşen brent petrol fiyatlarının seyri de önem kazanmaktadır. 2009 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık %37'lik düşüş gösteren petrol fiyatları 2009 yılından 2013 yılına kadar kademeli olarak artış göstermiştir. Ancak 2013 yılından sonra brent petrol fiyatları tekrar düşmeye başlamıştır. Petrol fiyatlarında oluşan bu değişimler, petrol ticaretini yapan ülkeleri etkilediği gibi, İran ekonomisinde de önemli etkiler yaratmıştır.

İran İslam Devrimi ile petrolün millileştirilmesi gündeme gelmiş ve bu durumdan karşılıklı olarak hem İran hem de burada şirketi bulunan devletlerin ekonomileri doğrudan etkilenmiştir. İran petrolünün milleştirilmesinin arkasında yatan pek çok sebep bulunmakla birlikte bu sebeplerden birine örnek olarak 1945-1950 yılları arasında Anglo-İran Şirketinin kâr olarak 250 Milyon Pound gösterilirken, İran'ın işletme payının kayıtlarda 90 Milyon olarak gösterilmesi ve İngiltere hükümetinin Anglo-İran'dan vergi olarak İran'ın aldığı işletme payından daha fazlasını alması,

aynı zamanda şirketin kâr hissesinin büyük bir bölümünün de İngiltere hükümetine gitmesi ve bunun İran halkı üzerinde tepkilere yol açması gösterilebilir (Yergin, 2014: 428).

1954 yılında yedi büyük petrol şirketinin oluşturduğu bu konsorsiyum belirli petrol sahaları üzerinde imtiyaza sahip olarak faaliyetlerini İran petrolünün tek sahibi National Iranian Oil Company adına yürütmekte ve elde edilen kârı ulusal şirketle %50-50 paylaşmaktadır. Konsorsiyuma katılan şirketlerin payları, Anglo Iranian Oil Company (BP) %40, Shell %14, Fransız CFP Şirketi %6 ve Amerikan şirketleri %40 (Exxon, Mobil, Socal, Gulf ve Texaco her birinin %8) olarak belirlenmiş ve konsorsiyum böylece İran'ın güneyinde petrol araştırma ve işletme haklarıyla Abadan rafinerisini ele geçirmiştir (Arı, 2014: 435). Ancak devrimle birlikte 1954'te kurulan bu konsorsiyuma bağlı şirketlerle Şah arasında yapılan anlaşmalar feshedilmiş ve 1980'de ayrı olarak petrol bakanlığı kurulmuş ve İran'daki tüm petrol alanlarının araştırma, çıkarma, rafine ve pazarlama faaliyetlerden sadece Ulusal İran Petrol Şirketi'nin sorumlu olması sağlanmıştır (Arı, 2007: 191). İran petrolünün devrimle beraber tekrar millileştirilmesi ile burada bulunan yabancı sermayeli şirketlerin petrole bağlı gelirlerinin de önü kesilmiştir.

İran İslam Devrimi ile hem İran hem de küresel ekonomik sistemi derinden etkileyen en önemli gelişme İran'a uygulanan uluslararası ambargo olmuştur. Bu yaptırımlar ile petrol ihracatına dayalı olan İran ekonomisi kırılgan hale gelmiş, ihracatının kısıtlanması sonucu milli geliri de bundan etkilenmiş ve ülke içinde ağır sanayi, altyapı yatırımları yetersiz kalmış ve sanayi sektörü yeterince gelişememiştir. Uygulanan yaptırımlar neticesinde ülkeye yabancı sermaye ve yatırım girişi de engellenmiş, bu durumdan hem İran ekonomisi olumsuz olarak etkilenmiş hem de burada yatırım gerçekleştirebilecek ve burada yeni bir pazar oluşturabilecek potansiyel devletlerin alternatif gelir kaynaklarının önü kesilmiştir.

Ambargonun diğer olası etkisi ise 2017 yılında dünyadaki ham petrol rezervlerinde %10,5'lik bir paya (OPEC, 2019) sahip İran'a uygulanan ambargonun kaldırıldığı düşünüldüğünde, küresel ekonomide petrol ihracatı yapan ülkelere bir yenisi eklenmiş olacak, petrol arzı artacak, bu durum ise petrol fiyatlarını uzun vadede aşağıya çekebilecek bir atmosfer yaratabilecektir.

Mısır, 1517 yılından İngiliz İmparatorluğu himayesine girdiği 1883 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin bir vilayeti olarak yönetilmiş, 1922 yılında Kral Fuad, Mısır'ın bağımsızlığını ilan etmesine rağmen 1946 yılına kadar İngiliz askeri denetimi altında kalmaya devam etmiştir. 1952 yılında Cemal Abdül Nasır önderliğinde gerçekleştirilen darbe ile 1953 yılında Cumhuriyet rejimine geçiş yapmıştır (TC Dışişleri Bakanlığı, 2019).

1948, 1967 ve 1973 yıllarında Arap ülkeleri ve Mısır, İsrail'e karşı savaşmış, bunların içerisinden 1973 Yom Kippur Savaşı olarak adlandırılan Arap-İsrail Savaşları ise tüm dünyadaki ekonomik düzeni sarsacak gelişmelere sebep olmuştur. Savaş sonucunda İsrail karşısında yaşadıkları yenilgi ve işgalin sebebini ABD ve Avrupa ülkelerinin İsrail'e sağladıkları desteğe bağlayan Arap devletleri, ihraç ettikleri petrolün fiyatını sert şekilde artırmış ve 2011 Ocak ayında ekonomik ve politik bozulmalar hedef gösterilerek Mısır'da Hüsnü Mübarek liderliğindeki iktidara karşı ayaklanmalar başlamıştır. Ülkenin Cumhuriyet rejimi adı altında uzun süredir askeri cunta ile yönetilmesi, demokratik seçimlerin gerçekleştirilmemesi, yıllardır yüksek seyreden enflasyon, hızlı nüfus artışına rağmen ekonominin gerektiği kadar büyümemesi sebebiyle işsizliğin de sürekli yükselmesi neticesinde başlayan küçük çaplı protestolar sosyal medya kullanımının örgütlenmeyi hızlandırmasıyla birlikte büyümüş ve bir isyana dönüşmüştür (Dersan, 2013:.23). 1981 yılından beri ülkeyi yönetmekte olan Hüsnü Mübarek, protestoların başladığı dönemde polis gücü ve iktidar yanlılarının desteği ile iktidarını korumaya çalışmış, ancak çatışmaların şiddetlenmesi üzerine Mısır ordu birliklerini çatışmaları durdurmak ve protestoları sonlandırmak üzere görevlendirmiştir. Ancak ordu birliklerinin protestoculara müdahalede bulunmada isteksiz davranması ve protestoların daha da güçlenmesi üzerine hastalığını bahane ederek görevinden istifa edip iktidardan çekildiğini açıklamıştır.

Mısır özelinde analiz yapıldığında, Mısır'ın petrol sanayinin milli gelirde %8,6'lık bir paya sahip olduğu ve petrol kaynakları bakımından kendi kendine yeterli bir olarak kabul edildiği değerlendirilmektedir. Petrolün büyük kısmının zaten ülke içinde tüketilmesi nedeniyle uluslararası petrol fiyatlarında aslında belirleyici bir rol oynamadığı dolayısıyla uluslararası

ekonomide de ülkede yaşanan karışıkların doğrudan bir etki bırakmadığı sonucuna ulaşabilir (TC Ticaret Bakanlığı, 2019).

Mısır'ın dış ticaret ortakları incelendiğinde ise en fazla ihracat yaptığı pazarlar; Birleşik Arap Emirlikleri, İtalya, Türkiye, Suudi Arabistan ve ABD, en fazla ithalat yaptığı tedarikçi ülkeler ise Çin, Almanya, ABD, İtalya ve Türkiye'dir. Mısır'da düşük işçi ücretleri ve ikili/çok taraflı ticaret anlaşmaları ile 2009 ve 2010 yıllarında sırasıyla ülkeye 8,1 ve 6,8 Milyar ABD Doları tutarında net doğrudan yabancı yatırım girişi olmuştur. Ancak Mısır'da yaşanan protestolar ve ayaklanmalar yurtdışı döviz girişi ve yabancı yatırımlar üzerinde etkisini göstermiş ve 2011 yılında bazı tesisler üretimlerini durdurmuş, bazıları ise yatırım projelerini iptal etmiştir. Bu durum hem Mısır'ın dış finansman kaynakları bakımından ekonomisini olumsuz etkilemiş hem de yatırımlarını doğrudan Mısır'a yönlendiren ülkeler bakımından olumsuz olarak nitelendirilmiştir (TC Ticaret Bakanlığı, 2019).

Mısır ekonomik olarak gelişimini tamamlamış bir devlet durumunda değildir. Ülkede tarım sektörünün milli gelirdeki payının %14 olduğu, toplam nüfusun %55'inin kırsal alanlarda yaşadığı ve toplam işgücünün de %33'ünün tarım sektöründe istihdam edildiği görülmektedir (TC Ticaret Bakanlığı, 2019). Ancak tarım sektöründe verimliliğin diğer sektörlere nazaran daha düşük olması bu sektörde istihdam edilenlerin gelirlerinin daha düşük olmasına yol açmaktadır. Bu durum ise halkın büyük kısmının bu sektörde yer alması dolayısıyla yoksulluğa ve gelir dağılımında adaletsizliğe yol açmakta ve toplumsal refah içinde ekonominin sektörel yapısının ne denli etkili olduğunu göstermektedir (Öztürkler, 2014: 6).

17 Şubat 2011'de başlayıp 23 Ekim 2011'de Muammer Kaddafi rejiminin sona ermesiyle ortaya çıkan rejim değişikliği, Ortadoğu'da gerçekleşen diğer siyasi krizlerden daha farklı bir boyut kazanmıştır. Petrol ve doğalgaz rezervleri yönünden zenginliği ve bölgedeki kaos ortamı ve belirsizlik, ülkede dış müdahaleye adeta zemin hazırlamıştır. Libya'da yaşanan karışıklıklar, sahip olduğu enerji kaynakları bakımından petrol fiyatlarını etkileyeceği gibi, ülkeye yapılabilecek potansiyel yatırımlar ve projelerde de yansımasını gösterecektir. Bu sebeple, diğerlerinden farklı olarak Libya'da yaşanan iç çatışmalara uluslararası müdahale söz konusu olmuştur.

Libya'da ise 17 Şubat 2011'de yaklaşık 40 yılı aşkın süredir iktidarda bulunan Muammer Kaddafi yönetimine karşı isyanlar başlamış ve ayaklanmalar 23 Ekim 2011 yılında Kaddafi rejiminin devrilmesiyle son bulmuştur. Libya'da yaşanan siyasi krizi diğerlerinden ayıran temel unsur, bölgeye yapılan uluslararası müdahaledir. Yaklaşık 8 ay süren ayaklanmalarda Fransa ve İngiltere'nin de müdahaleleri olmuş, 2011 yılında ise Birleşmiş Milletler Konseyi kararının çıkmasıyla NATO, Libya'ya insani müdahale kapsamında hava operasyonunda bulunmuştur (Dersan, 2013: 25).

Libya'ya ilişkin 2008-2017 yılları arasında gerçekleşen dış ticaret göstergeleri incelendiğinde, Libya'nın 2015 yılı dışında dış ticaret fazlası verdiği görülmektedir. Bunun nedeni Libya'nın da İran gibi petrol ve doğalgaz ihracatı gerçekleştirmesidir. Libya'da 2011 yılında yaşanan iç karışıklığın boyutu ve yarattığı ekonomik bunalım, ülkenin milli gelirinde önemli daralmalar ve dolayısıyla kişi başına düşen milli gelir ve satın alma gücünde de önemli ölçüde gerilemelere neden olmuştur. Ayrıca söz konusu dönemde enflasyon oranı %2,5'tan %15,9'lara yükselmiş ve cari işlemler dengesinde verilen fazla da sert bir düşüş göstermiştir. Tüm bu göstergeler ülkede çıkan ayaklanmalara zemin hazırlamış ve halkın demokrasi talepleri ile birleşmiş, Libya siyasi açıdan bir karmaşa ortamına sürüklenmiştir. Rejimin değişmesiyle ülkede yaşanan sorunlar son bulmamış, 2013 yılında tekrar başlayan iç karışıklar ülkeyi tekrar ekonomik darboğaza sokmuştur. 2012 yılında bir önceki yıla oranla yükselen milli gelir, cari işlemler fazlası ve azalan enflasyon 2013 yılında tekrar bozulmaya başlamıştır (IMF Data Mapper, 2018).

2011'de önce Tunus'ta başlayıp daha sonra Mısır'a sıçrayan ve Libya'da da etkisini gösteren ekonomik ve siyasi karışıklıklar petrol fiyatlarında da etkisini göstermiştir. Bu noktada Libya sahip olduğu petrol rezervleri nedeniyle uluslararası finansal sistemi derinden etkilemiştir. 2011 yılında Ortadoğu'da yaşanan karışıklıklar sonucu oluşan belirsizlik ve istikrarsızlık petrol

fiyatlarının ilk yıllarda yükselmesine sebep olmuştur. Ancak Libya'da yaşanan rejim değişikliği sürecinde petrol üretiminin durma noktasına gelmesi ve daha sonraki yıllarda da çatışmaların devam etmesi petrol fiyatları üzerinde etkisini göstermiş ve 2013 yılında 105,87 ABD Doları olarak gerçekleşen petrol fiyatı 2015 yılında 49,49, 2016 yılında ise 40,68 ABD Doları olarak gerçekleşmiştir (Statista, 2019).

Sonuç ve Değerlendirme

Ekonomi ve siyaset birbirinden ayrılamaz bir bütündür ve yaşanan siyasi değişikliklerin ekonomik sonuçlar doğurması kaçınılmazdır. Bu çalışmada İran İslam Cumhuriyeti, Mısır ve Libya'da farklı dönemlerde yaşanan rejim değişiklikleri ve bu değişikliklerin 2008-2017 yılları arasında ülke ekonomisine, Türkiye ve dünya ekonomisine etkileri analiz edilmiştir. Bu etkilerin analizinde ülkelere ait temel ekonomik göstergeler, dış ticaret verileri ve petrol fiyatları karşılaştırılarak ve her ülkenin kendine has özellikleri göz önünde bulundurularak sonuca ulaşılmıştır.

İran ekonomisini şekillendiren temel bileşen petrol ihracatıdır. Petrol ihracatına dayalı olan İran ekonomisinde ise iki önemli etken önemli rol oynamıştır. Bunlardan birincisi 1979 yılında yaşanan İran İslam Devrimi'nden sonra ülkeye uygulanan uluslararası ambargolar, diğeri ise petrol fiyatlarında oluşan dalgalanmalardır. Petrol fiyatları yükseldiğinde İran ekonomisine ait temel göstergelerde olumlu yönde gelişmeler beklenmekte ya da petrol fiyatlarında düşüş olduğunda ekonomik verilerde de gerileme oluşması muhtemel olarak görülmektedir. Ancak ülkeye uygulanan yaptırımlar nedeni ile petrol fiyatlarında oluşan dalgalanmalar İran ekonomisini doğrudan etkilememektedir. Türkiye ve İran arasındaki ekonomik ilişkiler ve dış ticaret hacmi de İran'a uygulanan ambargodan doğrudan etkilenmektedir.

İran'ın devrimden sonra ABD yanlısı politikadan ayrılması, petrolün millileştirmesi yönünde adımlar atılması ve ABD ile Rehineler Krizi'nin yaşanması İran'a uygulanacak olan yaptırımların sebebini oluşturmuştur. Bu yaptırımların dünya ekonomisine olası etkisi petrol arzı ile ilişkilendirilebilir. İran'a uygulanan yaptırımların kaldırıldığı düşünüldüğünde, dünya petrol arzının artması bu durumun ise petrol fiyatlarını aşağıya doğru çekmesi muhtemeldir.

Mısır'da ise durum İran İslam Cumhuriyeti ile karşılaştırıldığında farklılık arz etmektedir. Mısır yeraltı kaynakları açısından kendi kendine yeten bir ülkedir. Ülkede yaşanan iç karışıklıklar, askeri darbeler ve yönetim değişiklikleri siyasi açıdan önemli sonuçlar doğurmakta ancak ekonomik etkileri siyasi etkiler kadar baskın olmamaktadır.

Türkiye ile Mısır arasındaki dış ticaret ilişkisine dair veriler göz önünde bulundurulduğunda, son zamanlarda iki ülke arasında yaşanan siyasi sorunların ticaret alanına yansımadığı görülmektedir. 2013 yılında yaşanan Mısır'da tekrar yönetim değişmiş ancak Türkiye ile Mısır arasındaki dış ticaret hacminin önceki yıllardan daha iyi seviyeye ulaştığı, Türkiye'nin Mısır'a gerçekleştirdiği ihracatın düşme eğiliminde olmasına rağmen Mısır'dan yapılan ithalatın yükseldiği ve ikili ekonomik ilişkilerin aslında siyasi konjonktürde yaşanan olumsuz gelişmelerden çok da fazla etkilenmediği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak karşılıklı ekonomik işbirliğini güçlendirmek için yapılan anlaşmalar ve protokoller değerlendirildiğinde, 2012 yılından sonra iki ülke arasında imzalanan bir anlaşma olmadığı görülmektedir. Bu durum ise iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin siyasi arenada gerçekleşen gelişmelerden bağımsız olmadığı şeklinde yorumlanmaktadır.

Sonuç itibari ile dış politikada meydana gelen gelişmeler ile ülkeler arasındaki ekonomik ilişkiler birbiri ile bağlantılıdır ancak birbirini etkileme oranı ülkeden ülkeye değişmektedir. Libya'da yaşanan siyasi değişikliklerin Türkiye olan ilişkilerine etkisi değerlendirildiğinde ise 1970'li yıllarda Türk müteahhitlerin Libya'da projeler üstlenmesiyle başlayan süreç, ülkede yaşanan siyasi karışıklıklar nedeniyle sekteye uğramıştır. Bu olumsuz gelişmenin aksine, 27 Kasım 2019'da Türkiye ile Libya arasında imzalanan ve BM tarafından da onaylanan "Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası ise iki ülke ilişkileri açısından yaşanan en güncel gelişme olarak dikkat çekmektedir. Doğu Akdeniz'de petrol ve doğal gaz arama ve çıkarma girişimleri karşısında, Türkiye'nin münhasır ekonomik bölgesinde denizaltı

enerji kaynaklarının çıkarılması ve işletilmesi konusunda Libya ile yaptığı söz konusu Anlaşma, gerek iki ülke arasında ilişkiler gerekse de bölgedeki dengeler açısından yakından takip edilmesi gereken bir öneme haizdir.

KAYNAKÇA

Arı, T. (2007). Irak, İran, ABD ve Petrol. Alfa Yayınları.

Arı, T. (2014). Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi (6. Baskı). Dora Yayıncılık.

Aydın, F. (2011). Ortadoğu Ülkelerinin Dinsel Yapısı. Middle East Yearbook/Ortadoğu Yıllığı (Editörler K. İnat, B. Yıldırım, F. Aydın, M. Ataman). https://ormer.sakarya.edu.tr/18,5,,12,ortadogu_yilligi_2011.html, (Erişim Tarihi: 15.12.2019).

Emeklier, B., Ergül, N. (2010). Petrolün Uluslararası İlişkilerdeki Yeri: Jeopolitik Teoriler ve Petropolitik. Bilge Strateji. 2(3), 60-61.

Erdem, D. F., Erdem, Ç. (2013). Ortadoğu'da Otoriter Rejimler: Ortadoğu Arap Toplumlarının Tarihsel, Siyasal ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerinden Bir Değerlendirme. Akademik Ortadoğu: Altı Aylık Ortadoğu Araştırmaları Dergisi, 7(14), 218-233.

IEA (2019). International Energy Agency, Member Countries. https://www.iea.org/, (Erişim Tarihi: 15.12.2019).

IMF (2018). World Economic Outlook, https://www.imf.org/ external/datamapper/NGDP _RPCH @WEO/LBY, (Erişim Tarihi:11.02.2019).

Küçük, A. (2011). I. Körfez Savaşı (1991). TUİÇ Akademi, http://www.tuicakademi.org/ikorfez-savasi1991/, (Erişim Tarihi: 20.09.2018).

Meyer, K. E. (2016). Ortadoğu Tarihi: Kral Yaratanlar. Academic Journal of History and Idea, 3(8), 152-155.

OPEC (2018). Iraq facts and figures. https://www.opec.org/opec_web/en/about_us/164.htm, (Erişim Tarihi: 01.11.2018).

OPEC (2019). OPEC share of world cure oil reserves, 2018. https://opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm, (Erişim Tarihi: 24.02.2019).

Orhan Dersan, D. (2013). "Ortadoğu'nun Krizi: Arap Baharı ve Demokrasi'nin Geleceği.", Atılım Sosyal Bilimler Dergisi, 3(1-2),. Cilt 3, Sayı 1-2, 23-25.

Özdem, A. G. (2016). Büyük Devletlerin Değişmeyen Mücadele Alanı: Ortadoğu. Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, 10(2), Elazığ.

Öztürkler, H. (2014). Arap Baharı'nın Ekonomik Analizi. Akademik Ortadoğu, 8(2), 6.

Pala, C. (1993). Uluslararası Enerji Ajansı (IEA)'nın Kökenleri. Ekonomik Yaklaşım, 4(9), 70-77.

Sander, O. (1989). Siyasi Tarih, 1918-1994. (II. Cilt), (21. Baskı). İmge Kitabevi.

Sander, O. (2003). Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e (15. Baskı). İmge Kitabevi.

Sinkaya, B. (2016). Ortadoğu Siyasetine Giriş: Temel Faktörler, Aktörler ve Dinamikler (No: 1). Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM). Nisan 2016.

Statista (2019). Average annual OPEC crude oil price from 1960 to 2019 (in U.S. dollars per barrel). https://www.statista.com/statistics/262858/change-in-opec-crude-oil-prices-since-1960/, (Erişim Tarihi: 17.03.2019).

TC Dışişleri Bakanlığı (2019). Mısır'ın Siyasi Görünümü. http://www.mfa.gov.tr/misir-siyasi-gorunumu.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 14.03.2019).

TC Ticaret Bakanlığı (2019). Mısır: Genel Bilgiler. https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/afrika/misir/genel-bilgiler, (Erişim Tarihi: 14.03.2019).

The National Archives (2018). The Arabian Peninsula in 1914. http://livelb.nationalarchives.gov.uk/first-world-war/a-global-view/the-middle-east/arabian-peninsula/, (Erişim Tarihi: 17.09.2018).

TPAO (2018). Petrole Dair Merak Edilenler. Türkiye Petrolleri A. O. http://www.tpao.gov.tr/tpfiles/userfiles/files/petrolmerak.pdf, (Erişim Tarihi: 19.09.2018).

TÜİK (2018). Temel İstatistikler. Türkiye İstatistik Kurumu, http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist, (Erişim Tarihi: 06.12.2018).

World Bank (2019). GDP growth (annual %). https://data.worldbank.org/indicator/ny.gdp.mktp.kd.zg?end=1981&start=19, (Erişim Tarihi: 17.03.2019).

Yergin, D. (2014). Petrol Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü. (Çev. Kamuran Tuncay). Kültür Yayınları.

Research Article

Ortadoğu' da Yaşanan Rejim Değişikliklerinin Türkiye ve Dünya Ekonomisine Yansımaları

The Effects of Regime Change in the Middle East on Turkey and World Economy

Filiz Teker CENGİZ	Özge AYNAGÖZ ÇAKMAK
Tapu ve Kadastro Uzman Yardımcısı	Ankara Hacıbayram Veli Üniversitesi
Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Ankara	İktisadi İdari Bilimler Fakültesi,
slymnflzcngz@gmail.com	İktisat Bölümü,
https://orcid.org/0000-0002-7021-2493	Beşevler/Ankara
	ozge.aynagoz@hbv.edu.tr
	https://orcid.org/ 0000-0002-8489-0682

Extensive Summary

Introduction

The aim of this paper is to examine some Middle East countries, the Islamic Republic of Iran, Egypt and Libya, in the period of 2008-2017. For this purpose, regime changes in this region has been analyzed. These regime changes in the Islamic Republic of Iran, Egypt and Libya has created significant changes in the foreign policy and economic structure of the countries. Another objective of the study is to present the reasons for the change in the Middle East, functioning of its process and the likely results. To achieve this goal, this study was focused on economic, political and social situation in the Middle East.

In this study, economic developments and economic structures of selected countries between 2008 and 2017 are examined. The reason for this is the Arab sp ring and its reflections on the region. Since these periods created significant changes in the political and economic structures of the selected countries, 2008-2017 period range has been covered in this study.

The first part of the study, in order to identify countries covered in the study more closely with countries discussed the Middle East geography. In this framework the political and economic structure of these countries are examined. Also, in this section, bilateral trade relations of these countries with Turkey were taken placed.The second section is reserved to the use of oil in the economic and political fields and the effects of the questioning for the power of having petroleum and similar energy resources that underlie many wars and conflicts in this geography are discussed. Finally, the effects of the regime changes in these countries on the general economic structure and foreign trade relations of the country were evaluated.

Method

The Middle East, whose geographical boundaries are not definite, has been expressed in different definitions throughout history. To decide what the Middle East is, and what area it covers, we have to understand what a region is. Regions are subjectively determined (and thus debatable) areas that we perceive to have certain characteristics in common. They may be defined by physical geography; for example, areas bordered by mountains or rivers or seas, or areas which share a similar climate. They may also be defined by characteristics of human geography, such as shared historical experience, the same language, the same religion, or similar cultural practices. In the case of the Middle East, both physical and human geographic considerations are brought to bear to define the region. The Middle East is an original region that represents a unique geography and

does not lose its importance throughout human history. It has attracted the attention of other states in the world because it has hosted different cultures and civilizations throughout history, as a bridge connecting Asia, Europe and Africa and having important waterways. It also has an important place in international trade due to its rich oil reserves and energy reserves.

For Western states, Middle East geography was important in order to benefit from the wealth of the region and the trade routes that existed in the region religion during the Middle Ages. Nowadays, this region maintains its own importance with its underground resources such as oil and natural gas and its geopolitical value. In this study, regime change that took place in these countries and the impact of these changes to both the country's economy and on Turkey and the world economy in the years 2008-2017 were analyzed by evaluating the main economic indicators of the countries concerned. As a result of the analysis, it was seen that the regime change in oil-rich Iran and Libya had significant economic effects.

Results

In this paper we presented an analysis of the effects of the regime changes in countries covered by this study. The Middle East has been regarded as an important geography throughout the history due to its hosting of different cultures and civilizations, its location on important trade routes and its strategic location. Especially after the 19th century, the region has become the target of countries that want to gain economic and political power in the world. These countries sometimes they have tried to realize their targets by taking advantage of the internal conflicts in the countries in these regions and sometimes by changing the administrations in these countries.

Oil, which emerged from the 20th century and changed the entire fate of the region, emerged as the most fundamental element determining economic relations and influenced the economic, social and cultural change of the region. When the foreign trade data of the countries in the region are analyzed, it is observed that there is an increase in national income due to the increase in exports in the countries whose main export item is oil. The increase in total national income is directly proportional to the increase in per capita income. Given the dependence of Europe, Asian countries and the US on energy, the rise in national income along with oil and natural gas exports in the Middle East countries, which are rich in energy resources, can be expected to increase per capita income. It can be thought that the high level of national income per capita may lead to an increase in purchasing power, modern technology products, and this situation will encourage economic development and increase social welfare in these countries. However, the Middle East countries have the opposite direction. In countries such as Saudi Arabia, United Arab Emirates, Qatar and Kuwait, which are governed by the monarchy, oil and natural gas revenues are transferred to military expenditures and consumed with luxury expenditures. The national income of these countries, which are rich in oil reserves, increases due to oil exports. However, the fact that the economies of this country were heavily dependent on oil export revenues and the inability to direct export revenues to investments in the industrial field made their economies fragile.

Conclusion

In this study, in the period of 2008-2017 the Islamic Republic of Iran, Egypt and Libya experienced different periods of regime change and their effects on the country's , turkey and the world economy has been analyzed. The main economic indicators, foreign trade data and oil prices were used in the analysis of these effects and the result has been reached by considering the unique characteristics of each country.

The geography of the Middle East is a region where Turkey is not that foreign. This region, which was located within the borders of the Ottoman Empire a century ago, consisted of the provinces governed by the Ottoman governors. Although the declining relations after the First World War did not show any signs of revival until the middle of the 20th century, a complete revival could be mentioned after 2002. After the government and policy changes taking place in 2002 Turkey's attention has turned to the Middle East. This diversity of axes has political, religious, ideological but primarily economic reasons. Despite the high volume of foreign trade with the EU reached,

because of for example the recession in full membership negotiations, Turkey has been pushed the search for new markets and the first destination of this quest was be the Middle East countries.

As a result of the analysis, it was seen that the regime change in oil-rich Iran and Libya had significant economic effects. On the other hand, it is concluded that the political effects of the administrative changes in Egypt are more than the economic effects.